

YERDAN FOYDALANISHNING EKOLOGIK BARQARORLIGINI TA'MINLASH

Latipov Abbos Sharipovich

Qarshi Davlat texnika universiteti magistranti

Annotatsiya. *Yerdan foydalanishg zamonaviy sharoitlarida, o'z ichiga kenglik-tarkibiy tavsiflarni oluvchi murakkab ekologik tizim bo'lib, u turli xil tabiiy va antropogen omillarning kuchli salbiy ta'sirida bo'ladi, shu sababli butun dunyo uchun, shu jumladan O'zbekiston Respublikasi uchun ham ekologik vaziyat uchun haqiqiy xavf tug'diradi. Shu sababli antropogen ravishda o'zgartirilgan tabiiy landshaftlar va ishlab chiqarishda sun'iy texnologiyalar inson va tabiiy muhit uyg'unligida ishlab chiqilishi va qo'llanilishi kerak.*

Ushbu maqolada respublikada barqaror yerdan foydalanishni tashkil etishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tarkibi va ularning ta'siri masalalari nazariy nuqtai nazardan ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *yerdan foydalanish, tuproq, yer resurslari, mikroiklim, ekologiya, landshaft, ekologik tizim.*

Kirish. O'zbekiston Respublikasining yer kodeksida [2] va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni 1-ilovasining 80-maqsadida "Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, shahar va tumanlarda ekologik ahvolni yaxshilash, "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirish" masalalari belgilab berilgan. Ushbu masalalar hududlarda ekologik barqaror yerdan foydalanishni tashkil etishni ham nazarda tutadi. Bundan tashqari, Davlat, idoraviy va ishlab chiqarish ekologik nazorati orqali tabiiy resurslardan, shu jumladan, yer resurslaridan oqilona va barqaror foydalanishning holatini tahlil qiladi va baholab boradi.

Yerdan foydalanishning ekologik barqarorligini ta'minlash masalalari faqat yerning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda hal qilinishi talab qilinadi. Bu, ayniqsa, yer yuzasiga turli yo'llar bilan intensiv ta'sir qilinayotgan bugungi sharoitda juda ham muhim. Intensiv ta'sirlarning salbiy oqibatlari tuproq degradatsiyasi jarayoni ko'payishi ko'rinishida, tabiiy fitotsentezlarning ulushi pasayishida, ekin yerlari haydalma qatlami tarkibining, tuproqning fizik-ximik xususiyatlarining buzilishida, yer usti va yer osti suvlarining minerallashganning oshishida, tuproq, suv va atmosferaning kimyoviy moddalar bilan ifloslanishida, foydali mikroflorani yo'q qilishida va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Ekotizimlar faoliyatiga oid qonuniyatlarga amal qilinilishi, inson faoliyati, yerlardan samarasiz foydalanish, ilmiy asoslanmagan holda bir toifadan boshqasiga o'tkazish va boshqa tabiiy hodisalar natijasida vujudga kelib bugungi kunda kuchayib borayotgan yerlar degradatsiyasi, birinchi navbatda qishloq xo'jalik yerdan foydalanishiga aloqador. Tuproq unumdorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar hajmining pasayishi natijasida holati buzilgan yerlar maydoni har yili oshib bormoqda. Bunga misol sifatida 1-rasmdagi ma'lumotlar tahlilini keltirish mumkin. Unga ko'ra 2010-2019-yillarda suv va shamol eroziyasiga uchragan yerlar maydoni mos ravishda 1,47 million gektar va 1,74 million gektarga oshgan. Turli xil kimyoviy birikmalar (kimyoviy degradatsiya) bilan ifloslangan yerlar maydoni 0,75 million gektarga oshgan bo'lsa, tuproqlarning fizik degradatsiyasi 2,22 million gektarga oshgan [19].

Huddi shunday tendensiya O'zbekiston yer fondi tarkibida ham kuzatilmoqda. Natijada 2010-yilga nisbatan qishloq xo'jalik yer turlarining maydoni 2017 va 2019 yillarda mos ravishda 107,3 va 114,1 ming ga, ekin yerlari maydoni esa 29,4 va 45,4 ming ga kamaygan

1-rasm. Dunyo bo'yicha degradatsiyaga uchragan qishloq xo'jaligi yerlari maydoni

2-rasm O'zbekistonda degradatsiyaga uchragan qishloq xo'jaligi yerlari maydoni

Ushbu hodisalar qishloq xo'jaligi landshaftining ekologik salohiyatini pasaytirish va tuproq unumdorligini asta-sekin pasaytirish tendensiyasiga olib keladi. Ushbu ma'lumotlar yer turlarining tabiiy resurs salohiyatidan tejab emas, balki ekstensiv foydalanilayotganligini ko'rsatadi.

Bir qator mutaxassislarning [4, 5, 6, 7] fikricha ekologik vaziyatning murakkablashishiga turli sohalarda, turli darajalarda va turli darajadagi ta'sir ko'rsatadigan bir qator iqtisodiy va huquqiy omillar ta'sir qiladi:

- takomillashmagan normativ huquqiy hujjatlarning mavjudligi;
- inflyatsiya, inqiroz tufayli iqtisodiy
- sohada uzoq muddatli loyihalarning amalga oshirishni qiyinlashtirishi va boshqalar.

Bularning barchasi yerdan foydalanish va atrof-muhitni boshqarish bo'yicha sifat jihatidan yangi yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo yetadi, bunda asosiy o'rin jamiyat va biosfera, tabiat va inson, ekologiya va iqtisodiyot o'rtasidagi murosali munosabatlarni uyg'unlashtirish bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, bizning nazarimizda yerdan foydalanishni ekologiyalashtirish ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi kerak, chunki amalga oshirilayotgan tadbirlarning iqtisodiy samarasi nafaqat amalda ekologik noto'g'ri hisob-kitoblarni minimallashtirishga, balki hududning atropogen cho'llanishiga olib keladigan tabiatdagi salbiy ko'rinishlarning oldini olishga ham bog'liq. Tabiiy biologik tizim sifatida tabiiy va yer-resurs potensialining normal ishlashi, uning barcha funksiyalarini bajarish uchun ulardan foydalanishni atrof-muhitni tartibga solishning tabiiy mexanizmini yo'q qilishga imkon bermaydigan yekologik asosga moslashtirish kerak.

Yer degradatsiyasining barcha salbiy oqibatlarini inobatga olgan holda, so'nggi yillarda nafaqat iqtisodiy, balki ekologik nuqtai nazardan ham zamonaviy talablarga javob berishi kerak bo'lgan texnologiyalarni qo'llash bo'yicha qadamlar qo'yildi. Ya'ni. umumiy iqtisodiyot va tabiatdan foydalanish nuqtai nazaridan yerdan foydalanish raqobatbardosh bo'lishi va atrof – muhitni boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati nuqtai nazaridan ekologiyalashtirilishi kerak.

Yerdan ekologik barqaror foydalanish metodologiyasining asosini yerning tabiiy kompleks va yekologik-iqtisodiy munosabatlar ob'ekti sifatida ishlashi tashkil etadi. Uning markaziy bo'g'ini bo'lib - hududning ekologik tizimining

xususiyatlarini shakllantirish, saqlash va shu asosda amalga oshiriladigan landshaft-ekologik mezonlari va yerdan foydalanish holatini baholash tashkil etadi.

Shu nuqtai nazardan, asosiy muammolardan birini - ekologik muvozanatni saqlashni hal qilish kerak, bu ekologik barqaror yerdan foydalanishni shakllantirishga xizmat qiladigan alohida landshaftlar-yer turlari, kichik yerdan foydalanuvchilardan tortib turli darajadagi hududiy tuzilmalar faoliyati bilan bog'liq bo'lishi kerak [8, 9].

Barqaror ekologik yerdan foydalanish funksiyalari jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini qondirishga, ishlab chiqarish va boshqa faoliyatning yuqori mahsuldorligini ta'minlashga qaratilgan landshaft xususiyatlarini, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy qiziqishlarini qondirishga yo'naltirilgan hududning sohaviy muvofiqligini, yuqori maxsuldorli faoliyatni ta'minlash, yer resurslarining foydali xususiyatlari va sifatini to'liq hisobga olishdan iborat.

Soha mutaxassislarining [10, 11, 12, 13, 14] fikrlariga ko'ra, yerdan foydalanishning ekologik muvozanatni tartibga solish quyidagi asosiy tamoyillarni hisobga olgan holda ta'minlanishi mumkin:

- landshaft-ekologik asosda yerlarni qayta taqsimlash va ulardan foydalanish;
- yer va hududlardan foydalanishni tashkil yetishda ekologik muvozanat yondashuvini qo'llash;
- muayyan huquqiy va tabiiy-iqtisodiy rejimga ega bo'lgan hududlarni belgilash;
- tabiiy va sun'iy landshaftlarning, ekologik tizimlarining ekologik muvozanatini ta'minlash;
- qishloq xo'jaligi landshaftiga antropogen ta'sirni minimallashtirish.

Turli mualliflarning [15; 16; 17; 18] ko'plab tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ekologik barqaror yerdan foydalanish tuproq unumdorligini doimiy ravishda oshirishni ta'minlaydigan texnik, texnologik, tabiiy-biologik va ijtimoiy-iqtisodiy qonunlarga qat'iy rioya qilgan holda kuchga kiradigan yerlardan oqilona foydalanish tamoyillari asosida shakllanadi.

Shu sababli yuzaga kelgan vaziyatni yaxshilash va o'zgartirish uchun yerdan oqilona foydalanish asosida sifat mezonlarini kiritish va ularga rioya qilish zarur, bu esa o'z navbatida jarayonni ta'minlashga yordam beradi. Yerdan foydalanuvchilar tuproq qoplamini eroziya, ifloslanish va boshqa salbiy oqibatlardan himoya qilishlari, tabiiy xususiyatlaridan qat'i nazar tuproq unumdorligi darajasini oshirishlari, saqlashlari shart, holati buzilgan yerlarni qayta tiklashlari talab qilinadi. Qishloq xo'jaligi yerlaridan noqishloq xo'jalik ehtiyojlar uchun foydalanishni cheklash, shuningdek ushbu maqsadlar uchun qishloq xo'jaligi uchun yaroqsiz yerlarni yoki sifati past yerlarni ajratish kerak.

Xulosa, taklif va tavsiyalar. Yuqorida tahlil qilingan ma'lumotlar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Yer resurslarining mavjud holatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, agar ularni normallashtirish va yo'q qilish bo'yicha samarali choralar ko'rilmasa, ekologik asoratlarning asosiy tendensiyalari saqlanib qoladi. Shu munosabat bilan har bir mamlakat, mintaqada yerdan foydalanishni ekologiya muammosini hal qilish zarurati sezilarli darajada oshmoqda.

2. Yerlarning tabiiy resurs salohiyatining pasayishiga ulardan intensiv foydalanish ham ta'sir qiladi, bu esa yer turlarining ekologik tizimlarining degradatsiyasiga olib keladi.

3. Yerdan foydalanishni ekologiyalashtirish ekologik barqaror tabiiy va iqtisodiy komplekslarni yaratishga, rivojlanishga qodir landshaftlar va fitotsenozlarni shakllantirishga, yer resurslaridan oqilona foydalanishning ekologik talablariga mos kelishga, shuningdek samarali ishlab chiqarishni ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining qonuni "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida".-T. Adolat, 1992.
2. O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi -T. Adolat, 1998.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 60-sonli Farmoni “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”. -T. Adolat, 2021.
4. A.Muqumov. Yerdan foydalanish ekologiyasi. TIQXMMI, 2022, -126 b.
5. Abdugani Mukumov, Komil Xujakeldiyev, Fayzullo Hamidov, Sharafatdin Narbaev, Khudoyberdi Abdivaitov. Features of the organization of agroclusters in the structure of land management projects. E3S Web of Conferences 227.
6. B.Alixanov. Ekologik ta’lim — atrof-muhit musaffoligining asosiy omili.Xalq so‘zi, 10-avgust 2012-yil.
7. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish. T.: “O‘qituvchi”, 1991, 254 b.
8. Варламов А.А. Экология землепользования и охрана природных ресурсов: учебник/ А.А. Варламов, А.В. Хабаров. - М.: Колос, 1999.- 159 с.
9. Вершинин В.В. и другие. Экология землепользования. —М.: «Т8 Издательские Технологии», 2015.- 332 стр.
10. Вишняков Я.Д. Экология и рациональное природопользование: / Я. Д. Вишняков [и др.]; подред. Я. Д. Вишнякова. — Москва: Академия, 2013. — 377 с.: ил. — Высшее образование.
11. Гиляров А.М . Популяционная экология . - М . : изд. МГУ , 1990.
12. Говард А. Д., Ремеон Н. Геология и охрана окружающей среды. Л. «Недра». 1982, 583 с.
13. Дроздов В.В. Общая экология. Учебное пособие. - СПб.: РГГМУ, 2011. - 412 с.
14. Иоганзен Б.Г., Лаптев И.П. Экология, биоценология и охрана природы. - Томск: изд. ТГУ, 1979. - 256 с
15. Константинов В.М. Экологические основы природопользования / В.М.
16. Константинов, Ю.Б. Челидзе. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
17. P.S.Sultonov. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. «MUSIQA » nashriyoti.2007,-240 b.

18. Т.В. Наумова, Т.Л. Кудрявцева. Экология землепользования: учебное пособие для обучающихся по направлению подготовки Землеустройство и кадастры ФГБОУ ВО Приморская ГСХА / ФГБОУ ВО Приморская ГСХА; - Уссурийск, 2015. –104 с.
19. Состояние земельных ресурсов в мире и Российской Федерации[Электронный ресурс] // 2015-2019, МегаЛекции. URL:<https://megalektsii.ru/s14631t.html> (дата обращения: 11.11.2019).
20. O‘zbekiston respublikasi yer fondiga oid materiallar (2010-2022 yy).